

Соколёнок

5/2022

сентябрь – октябрь

Лашын

БАЛАЛАР УШИН ЭКИ АЙДА БИР КЕРЕ ШЫГАТАГАН РЕСПУБЛИКАЛЫК ЖУРНАЛЫ

БИРИНШИ КЕРЕ МЕКТЕПКЕ БАРАМАН

СОКПАК

Алибек
Жапганов

Мине сокпак. Татымлыктынъ шайыты,
Йылтырайды кенъ тоьселген тас йолдай,
Конъсылардынъ куьнле-куьнлик катнасы,
Йылытады араларды куьн нурдай.

Бу да сокпак. Сызылды ол авада,
Калашыды калашы ман байлайды.
«Шугыл ет!» – деп сес тасласанъ кардашка,
Сол ок вакыт сокпак оьрде саклайды.

Бар сокпак. Тагы сокпак. Таза сокпак!
Эки юрек талпынувдан куралган.
Алыс, кая, яза, куьнлев как ярып,
Ердинъ каны сол сокпак пан ювырган.

Мине сокпак зегенликтинъ белгиси,
Аькетеди ети коькке юриси.
Ер ырувдынъ энмейтаган туьсине
Буьр таслайды зейин ойдынъ туьбинде.

Бар сокпак. Таьрийх эстинъ сокпагы,
Бабаларды кери туьсип эслейсинъ.
Буьгуьнгидинъ оьрип турган нышанын
Энгимели сол шаклар ман оьлшейсинъ.

Бар сокпагы шебер йигит Гамзаттынъ,
Шайир соьз бен сол сокпакты эндирген.
Халкы йырлап юрсин деген уьмит пен,
Йырларында аьдилликти куьйлеген.

Сен де, ясым, сокпагынъды излейсинъ,
Аьлем дуныя оьз сокпагы «Кус йолда».
Уьймелескен юлдызларды коьзлейсинъ,
Олар куьтип шакырады алыска.

Танъгы шак шоблимде

Танъгы шак шоблигимде,
Енбил туман тоьселген.
Кап тавлар да тубинъде
Кулак салып сирелген.

Танъгы шак шоблигимде,
Куваныш тоьгеректе.
Баьр янлары аьлемнинъ
Кобрискендей еримде.

Парахатлык тубзликте,
Наьвмет юмсак тоьгиле.
Ак сезимлер коьнъилде –
Бир юргендей еннетте.

Танъгы шак шоблигимде
Атады юмарт яй куьнде.
Саарлы келбети мен
Баады ким-кимге де.

Аьзиз Шоблим, ак Шоблим,
Авыспастай* танъларынъ.
Кайда барып батса да,
Сагынаяк уллардынъ.

*Авыспастай – мунда: биревге берместей, сатпастай.

ЖУБЗ

АРКАДИЙ

МАЙКОВ

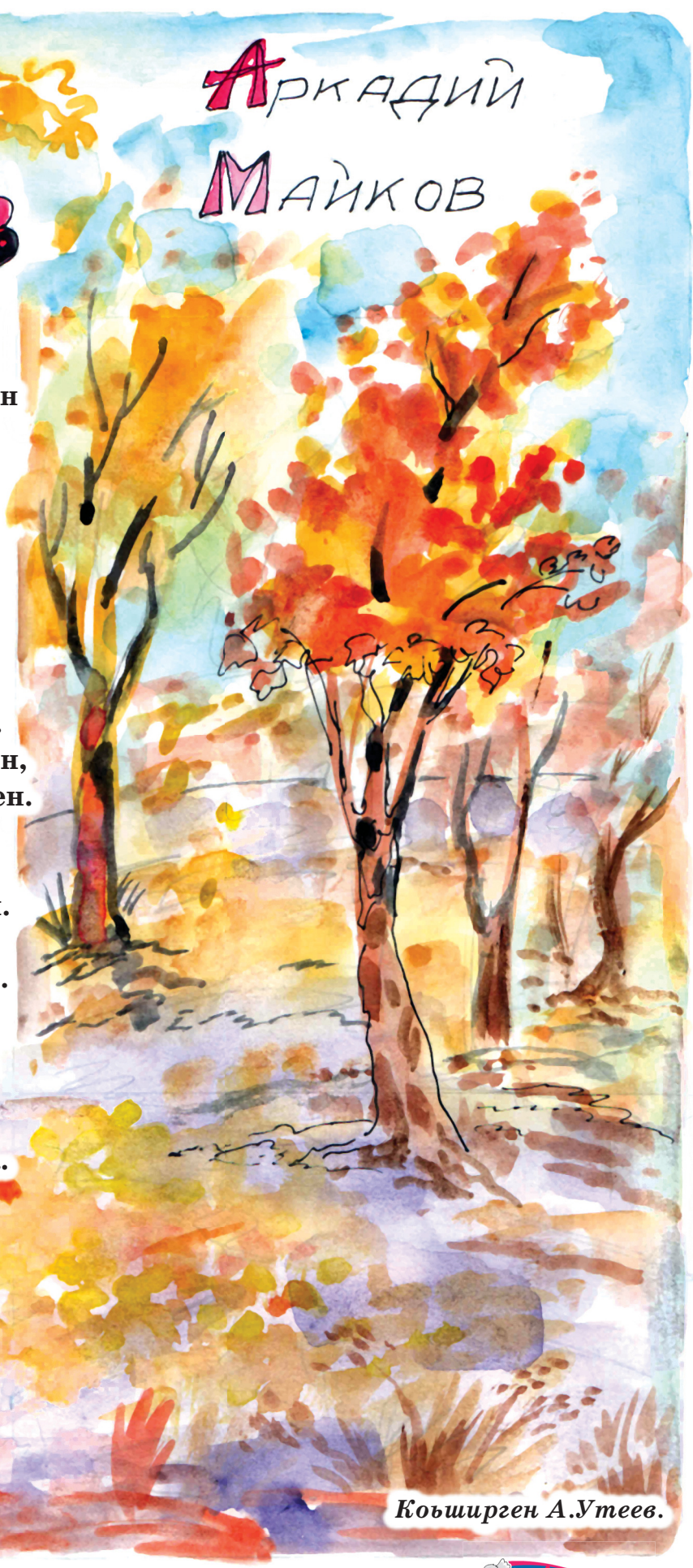
Алтын тусли япырак
Дымлык ерге ятады.
Мен тынълайман аяк пан
Орманлык ярасыгын.

Сувыклыктан як яна:
Шабайыма орманга?
Куры бутак тавысын
Аяк пан басайыма?

Йок алдынгы юбанув!
Орман да сырын йойган.
Сонъгы емис ерге туьскен,
Сонъгы шешек буьрискен.

Тереклердинъ туьбине
Оьлен, тамыр йыйылган.
Орманнынъ тап оьзине
Туьрли сеслер куйылган.

Япыракта ятыр энди
Кешединъ бир аязы.
Сувык карайды оьзи
Ашык булыт куьндизги...

Кобширген А.Утеев.

Асан Межитовтың 100 йыллыгына

АЪСКЕРШИ – ШАЪЙИРДИНЪ БАЛАЛАР ЯТЛАВЫ

1.

Уллы Енъувдинъ аър йыллыгы ювыклаган сайын, биз онда ортакшылык эткенлерди, озлерининъ йигитликлери мен енъувди ювыкластыргаларды эскеремиз. Олардынъ сырасында аъли тирилер аз болып шыгадылар савлары да буъгуьнге заълим ясына еткенлер. Тек айтпага керек, согыста ортакшылык эткенлердинъ аър бириси бизим уьшин аявлы эм сыйлы аъдем болып калады эм калаак. Сондайлардынъ бириси арамыздан кеткен Ногай ерининъ сыйлы ясы уьйкени, аъскерши-шаъйир Асан Межит улы Межитов. Аъне сонынъ акында буъгуьнги бизим соьйлесуьв де.

Асан Межитов 1922 йыл Ногай районнынъ Асрланбек авылында тувган. Кесписи бойынша агроном эм аълим зоотехник болган. Коьп йыллар узагында районнынъ партия эм совет органларында, авыл хозястволык тармакларында куллык этип турган.

Уллы Аталык согысынынъ ортакшысы, бир неше орденлердинъ

эм медальлердинъ иеси. Согыс йылларындагы алган савгаларына татымлык исиндеги орденлери эм медальлери де косылганлар. Олар да сыйлы ясы уьйкенде аз тувыллар эди. Районнынъ ямагат исинде эби келген шаклы катнаскан, яслардынъ насыйхатшысы болып турган.

Сыйлы ясы уьйкеннинъ аты Ногай шоьлининъ яшавшылары

арасында шаьйир деп те белгили эди. Онлаган йыллардан бери ногай тилиндеги туурли темаларга язылган ятлавлары «Ногай давысы», «Шоьл тавысы» газеталарынынъ бетлеринде баспаланып келгенлер.

Асан Межитов оьзининъ яратувшылыгында яс несилге каратылган коьп ятлавларын да язган. Оларда бизим кеделер эм кызларды ясы уьйкенлерининъ салган данъклы йоллары ман бармага, олардынъ ийги аьдетлерин яшавда эндирип турмага шақырады. Олар да сосы шаьйиримиз де аз болып коьринмейдилер.

1999-ншы йыл Асан Межитовтынъ «Аманат» деген ятлавлар йыйынтыгы баспаланды. Аьне сол йыйынтыкка автор «Бизим балаларга» деген айырым бир боьлик берген. Тек ийгиси – автор балалардынъ кылыгын ийги биледи, оларды аьруьв анълайды эм бизге де сол затларын еткермеге шалысады.

Коьп соьзли болмас уьшин, автор балаларга багыслап не уьшин, не маьне мен язганын анълатады. Неге десе:

*Бала-кишкейи бу дуньядынъ,
Айтшы, досым, билмегенлер
бармекен?*

*Бала – казнасыдыр дуньядынъ,
Сол казнады коьрмегенлер
заьрмекен?*

Дурыс. Булай айтканда, бала-кишкей аьдем, аьр уьйдинъ наьсиби, ямагаттынъ келеектегиси.

Ама ол да «картайганда картлыгынънынъ тиреги» аьр кимнинъ де ол тилеги, кереги».

*Мен тилеймен аьр бир
уьйге бес бала,
Бирев болып кусамасын
батлыкка...*

Белгили болган кепте, саьбий тувганнан алып, онынъ янында анасы эм тетеси болады. Олар оны сав куьн карайдылар, коьнъилин коьтередилер, бесикке де саладылар, оннан да аладылар эм биргелесип тербиялайдылар, оьстиредилер. Соннан себеп, баладынъ да «тетем» дейтаган соьзи авызыннан туьспейди. Эм шаьйиримиз де кишкей бала атыннан «тетемиз» деген ятлавында сондай сыйлы аьдемнинъ кылыгын ашыкландырады:

*Куллыгы коьп болса да,
Бизге заман табар.
Арымайды, талмайды,
Сав куьн куллык этсе де.
Авялап асын берип,
Айтар бизге эм хабар.
Янтаймага болмайды,
Картлыгына етсе де.*

Тек баладынъ оьзи де тетейининъ эткен ийгилигин анълайды эм оны ман оьктемсийди, онынъ янында турганын суьеди:

*Тетей, бизим тетемиз,
Не этейим сен уьшин?
Яшаганынъ янымда
Уллы наьсип мен уьшин!..*

Аыр бир аьдемнинъ энъ ювыгы-
ол ана. Уьйкнеге де, кишкейге
де энъ де сыйлы, энъ де аявлы.
Автор да кишкей окувшыларын
кишкейиннен алып анага ювык
этпеге, ана дейтаган дуныяда сый-
лы аьдем эенин анълатпага эм
айтпага ымтылыслы. Соны сезуьв
уьшин автордынъ «Авялы анам»
деген ятлавын алып карайык:

*Окувымда беслер алсам,
Суьйинишке юрегим тар.
Суьйинуьвде авялы, анам,
Сен де барсынъ, сен де бар.
Ойнамага парка барсак,
Биз йырлаймыз коьп йырлар.
Сол йырларда авялы, анам,
Сенде барсынъ, сен де бар!*

2.

Аьдетинше, аьлиги заманда суь-
йсе калада, суьйсе авылда бол-
сын, аыр бир ана-ата баласын бала-
лар яслисине яде бавына бермеге
суьеди. Онда бала аыр не яклы тер-
бия алады, аыр не яклы анълавлы
болып оьседи. Онда коьплеген яде
балалар бавыннан айырылса да,
сав оьмир бойы оны эсиннен тай-
дырмайды. Кайтарам, сондагы аь-
лемет ийги йылларын айтпага эм
эсине алмага суьеди. Асан шаьйир
де сол йосыкта язган «Ал, аман
кал детсадым» деген ятлавын:

*Экинши уьйимиздей,
Детсад болды биз уьшин.
Куьнлер завклы озсын деп,
Зухра салды коьп куьшин.
Школага барамыз,
Аруьв билим алмага.
Ал, аман кал детсадым,
Коьп разымыз биз сага...*

Юзлеген эм юзлеген шоьл ке-
делерининъ эм кызларынынъ
эслериннен школага барып, би-
ринши занъды тынълаганлары
таймай турадылар. Коьзлерине
сол аьлемет вакыт коьринедилер.
Неге десе сол биринши занъ ман
билимге, дуныяды анълап алуьв-
га, китаплер дуныясына сокпак
басланады. Эм оны шаьйирдинъ
«Биринши занъ» ятлавында сезип
боламыз:

*Занъ согылды!
Занъ согылды биринши!
Ашылганлай,
Школадынъ капысы.
Сол ясларга
Биз йорайык уьстинлик –
Яшав йолда
Кенъ ашылсын бактысы.*

Асан Межитовтынъ балалар уь-
шин язылган ятлавларынынъ баь-
тирлери не ягыннан да оьзлерине
тартадылар, коьплерге ярайды-
лар. Сондайдан онынъ «Бир авыл-
да» ятлавынынъ баьтири-алты
яслык Шахмурад. Оьзи бир авыл-
да яшаса да «сол яс шыкса кыды-
рып, баскаларга орам тар», дейди
шаьйир, Аьши неге орам тар эке-
нин де билдиреди:

*Ол шыкса орамга,
Кызлар калар бек карап,
Кызлардынъ коьзи кызар,
Оларга сол яс ярап...*

Ама кишкей бала кызлардынъ
оны соьбитип яратаганын анъла-
майды, неге десе онынъ ойы-дерти:
*Ол ястынъ эси-дерти,
Кызлар тувыл, калмык шай!*

Большиктеги баъри ятлавлар да бир йосыкта, бир темага язылмаган. Эм солай болмага да керек. «Бес бармак баъри тенъ тувыл» дегенде усап, бизим уйкен шоьлимиздинъ кеделери эм кызлары да тенъ тувыллар. Олардынъ арасында аьли де ийги нызамлы болмаганлар, оьзлерин баскалардан артык коьретаганлар, окувлары да осаллар барлар. Онсыз ямагат болмайды. Тек сондайлардынъ барлыгын да автор бизге айтаганы керек. Олар аз, ама йолыгадылар. Сосы кедединъ аты да – Копалав. Оьзининъ акынды аты да ийги кепте айтады. Копалав бир класста окыйды. Йолдаслары оны ман дос болмага, оны туьрли зат уьстиннен хабарламага, ойын билмеге суьедилер. Тек Копалав:

*Эш биревге янаспас,
Танапыста тек оьзи.
Ян-ягында шав-шувлар,
Ама мунынъ йок соьзи...*

Автор бизге сосы кишкей кеде я ногайша, я орысша аьруьв этип билмейтаганын да коьрсетеди: айтпага, онынъ авызыннан: «С кем ты говоришь», яде «Я тибя товаришь» деген соьзлер эситиледилер. Ол кеделер эм кызлар ман маскара этип болмайды, каты куьннинъ оьзинде де тенълери мен бирге кинога сама бармайды. Оны да кояйык. Бир куьннинъ бир шагында окытувшы балаларга дослык акында язбага тапшырув берген. Эндигиси Копалав не этеди? Мине автор онынъ акында булай деп айтады:

*Тенълери бири калмай,
Шат яздылар ол акта,
Тек Копалав олтырган,
Эске туьспей бир затта...*

Эм автор ятлавдынъ сонъында Копалав оьзининъ янъылысын анълаганын эм оьзин солай тутканга оькингенин мине соьзлер мен анълатады:

*Кыйналган Копалавдынъ
Эки коьз коьз яста...*

Яде автордынъ «Манка» деген ятлавын алайык. Онда биз кишкей Манка кеде «Йолдаслары бес алса, суьйинер бизим Манка арада бир уьш алса», дейди. Оьзекте, сондай билим болмас, Манка эриншек кеде.

*Кайбир заманда
Ойын ман асты мутып,
Аш ятады тап туьнде... – дейди.*

Эм ятлавынынъ сонъында окувшыларга:

*Сондайлар болмасын деп,
Дайым да шалысынъыз! – деген ийги шақырувын да окувшыларга береди.*

Созиммизди тамамлай келе, аьскерши-шайир бизим кишкей окувшылар уьшин де аьлемет ятлавлар язганын айтпага суьемиз эм олар аьли де арамызда экенин билдиремиз.

**А-Б.Култаев,
Махачкала, шайир.**

Уышынме-оьтырыкне- ойлонынъыз

Анадынъ оькиниши

Бир анадынъ биргене бир ялгыз кызы болган. Оны алмага-салмага ер таппай, не яман ис этсе де, анасы кул-леп, кешип коятаган болыпты. Кыз бала ким мен болса да, коьп ойнайтаган болса, ана соны суьймей болса да, кызым йылаяк деп, кызганып уьндемей коятаган болыпты.

Бир кере кыз бала каншы ман ойнаытып, бирден коьзине туьртеди де коьзин шыгарып коймаспа. Ана бу иске бек кыйналады эм зорланады. Анасы кызына карай берип:

– Балам, мен сен сол каншы ман ойнаганды суьймей эдим, тек сенинъ колынънан алсам, йылар деп кызганып коьдям.

Карашы, энди сага болган затка! А сонда кыз да анасына карап булай дейди:

– Анам, сен меним колымнан сол каншыды тартып алган болсанъ, мени коьп аявламай, йылар эдим. Сонъ токтар эдим. Аьли мен сав оьмирим йылап тураыгым не болмага керек экентагы?!

Бу иске ана бек оькинишли болып калады эм кызына:

– Сен айтатаган дурыс, сага аьли болган иске мен куьналимен...

КОРАЗ ТАЛКАН ЮМЫРТКА

Кишкенекей Эмирбек уй артындагы сарайга киреди эм онда бир ящиктин ишинде юмырткалар уьстинде ятып турган коразды коьреди эм тиклеп карап калады. Сонъ ол боьлмеге киреди эм анасынын колларыннан тарта берип, сарайга аькеледи эм соьлеги коразды коьрсетип айтады:

– Анам, кара бу юмырткаларга, буларды кораз аьли ок тапкан, мен коьрдим, – деди эм не зат этер экен деп, анасына карап калды.

ЭРИНШЕК ЙИГИТ

Бир болган, бир болмаган, бир кисидинъ эриншек дегенде эриншек улы болган. Атасы ога: «Сен неге ислемейсинъ?» – деп сорав берген.

– Мен кимге ислейим, хатыным сама бар болса, ислесем ярар эди, – деген улы да атасына.

Атасы эндигиси ога хатын алады. Ол тагы да ислемейди. Атасы тагы да оннан:

– Аьли неге ислемейсинъ? – деп сорайды экен.

– Тагы да бир хатын мага алсанъыз, ислер эдим, – деген улы да явапка.

Атасы ман анасы ога тагы да бир хатын аладылар.

Улы тагы да ислемейди. Бармагын да тербетпей ятып турды эди. Болмаганда буга уьшинши хатын да аладылар.

Кесек заман кеткеннен сонъ, атасы улына:

– Аьли сен неге ислемейсинъ аьши? – деп сорайды.

Атасына улы булай явап кайтарады:

– Неге, уьш хатын биргене-бир эрин саклап болмайдыларма?

БӨҮРҮГҮГҮ ЯЗЫГЫМ ШЫГҮГҮДЫ...

Бир болган, бир болмаган, бир юртта яшайтаган бир пақыр хатыннынъ биргене-бир койы болган. Ол хатын байга тилеп, сол койын суъруувге косады. Бир хыйлы заман кетип, койы керек болып, байга барган.

Тек бай ога:

– Сенинъ койынъды бөүри ашап койган, – деген. Карт хатын сонда кышкырып йылап йибере-ди экен.

– Неге йылайсынъ, бир кой уьшин аьдем йыламас, – деген ога карт бай.

– Мен кой саялы йыламайман, бөүриге языгым шыгып йылайман, – деген карт хатын. – Меним койымды суъруув ишинде излей турып, пақыр бөүри, арыган да, талган да болгандыр. Ога язагым ийимей болама аьши?

*Баспага аьзирлеген
С.Култаева.*

АНА ТИЛИМ

Альберт
Шаммаев

Ана тилим – яшавым,
Торалгансынъ сен менсиз.
Ногай тилим – ошагым,
Яшалмаспан мен сенсиз!

Бердинъ биринши билим,
Сенсиз аяк баспайман.
Анам синъдирген тилим,
Сенсиз уьнсиз тастайман.

Тувган ногай тилимде
Обстиремен, саклайман.
Мутып алган куьнимди,
Юрегим мен аклайман.

Карзынадай тутаман,
Янъы ногай соьзлигин.
Колга алсам, мутаман
Уьй ислери тизгинин.

Собьтип суьйдим тилимнинъ
Облшеп болмас байлыгын.

Тилин саткан аьдемнинъ
Анъламайман сайлыгын!

Тилин муткан наьсипсиз,
Обз халкында обркенсиз.
Халк ишинде ол сьйсыз,
Аьдемге де санавсыз!

Окытувшыдың ис сулыбыннан

“Шоьл ийисиннен тувганман”

(Шайир Гамзат Аджигельдиевтинъ яшав эм аьрекетине
багысланган дерис)

Мырады: Г.Ю.Аджигельдиевтинъ яшав йолы эм яратувшылыгы ман балаларды таныстырув; онынъ ятлавлларын соьйленисли окув; тил байлыгын оьстируув; ийги сезимлерди тувдырув.

Дериске керек затлар: суьвретлер, выставка.

1. Деристи баслав
2. Тил байлыгын оьстируув: туьрли кепте окув: ашувланып, кужырлы, соьйленисли.

Сув сепкенде терек оьсер,
Сув теректинъ анасы.
Артык сув тамыр кесер,
Ол да сувдынъ баьлеси.

Яшавда артык суьйим, артык соьз аьдемге келиспейди. Сув ман да, акша ман да, сый ман да аьдем дурыс пайдаланмаса, оьзине зыян келтирип эм сол зыянды туьзетип болмастай аьлге туьспеге болады.

Ол кишкей деп кулынга сен карама,
Биле болсанъ: ат туягын тай басар.
Тайдынъ аьлин ат болганша сорама,
Уьйретпесенъ яман тай да акашар.

ТЕРБИЯ ДЕГЕН АЬРУЬВ

Тербиялы аьдемге яшавда оьмир суьрмеге енъил болады. Сол саялы, балады бесигиннен, балалыгыннан алып, юклемеге, билим бермеге, нызамга уьйретпеге керек болады.

2. Танысайык: Гамзат Юсупович Аджигельдиев. Ол ногай халктынъ белгили шайири. Ога 80 яс толды. Ол кенъ ногай шоьлде тувган. Онынъ бир китаби «Шоьл ийисиннен тувганман» деп аталган. Биз буьгуьн шоьл ийисиннен ким тувган экен, кимди биз буьгуьн эслеймиз экен деген соравларга яваплар излеймиз.

Гамзат Юсупович Аджигельдиев 1939 йылдың 21-нши декабринде Дагыстандагы Ногай районының Орта-Тобье авылында тувган.

ТУВГАН КУЪНИМ:

Кырда аяз калын кар ман кыршылдай,
Кызартады бетти шымтып алганда.
Аяк асты увак сисе тырсылдай,
Аязлы куън аяк ерге салганда.
Биз тувганмыз ерди туътин алганда,
Орамларда саббий коъз яс тоъккенде.
Биз эситтик баъри артта калганда,
Алдымыздан куън саавлеси оъткенде.

Окытувшы окып эситтиреди. Сонъ балар окыйдылар.

СОРАВЛАР:

1. Кайдай коъринислер тувды сизинъ коъз алдынъызда?
2. Гамзат тувган йылларда, кайдай кыйынлык келди Элимизге?
3. Кыс кайдай болган ол йылларда?

Элге кыйынлык келгенде ога 2 яс толмаган эди. Кавга аър бир аьелге кыйынлык аькелди: аналары улларын йойып, балалар атасыз калып, оьксизликти коьп аьел шекти. Солардынъ бириси Гамзат эди.

4. «Кара боьрк»

Етим калган тек мен ялгыз тувыл ман
Ата-ана согыслардан кайтпады
Тек айтаман: кайгы коьрген увыл ман,
Юмсак соьзлер эш бир аьдем айтпады
Тавып олар дурбатларын болмадым
Согыс куьнде баьриси де яныпты
Тек коьзимди кара боьрктен алмадым
Эстеликке сол атамнан калыпты.

СОРАВЛАР:

1. Кайдай кайгыга туьсти сосы кишкей балага?
2. Атасыннан кайдай эстелик калды ога?

Шайир Аджигельдиев Уьйкен Аталык согысына поэзиясында тийисли орынды береди. Оьксизлик, яланъашлык, ашлык мойныннан оьткен поэт, бу темага уьйкен эс бермей болмайды.

(ызы болаяк)

Фарида Зарманбетова,
Ногай районның Карасув орта мектебининъ окытувшысы

БУРЫНГЫ АЖЫЛЛЫ СОЪЗЛЕР

1.

Аласа минген агаш минер,
Байтал минген ат минер.

2.

Ат ийгиси арыкта билинер,
Эр ийгиси ярлылыкта билинер.

3.

Туьедей мойнынъ болганша,
Туьймедей акылынъ болсын.

4.

Ат, басына куьн тувса,
Авызлыгы ман сув ишер.

5.

Эр, басына куьн тувса,
Этиги мен сув ишер.

6.

Ети баслы йыланнан коркпа,
Эки тилли аьдемнен корк.

7.

Кулынга иерген шешекке авнар,
Донъызга иерген балшыкка авнар.

8.

Ботьри арык болса да,
Ийтке тисин ыржайтар.

9.

Аргымактан ат тувар,
Кандалайдан бийт тувар.

10.

Мысык мыйыгына куванар.
Туьлки куйрыгына куванар.

11.

Кой коьрмеген кой коьрсе,
Койын кувып отлатар.

12.

Уьрип билмеген ийт
Уьйине конак аькелер.

13.

Эшшектинъ эти арам болар,
Ама кыйыны алал болар.

Аьзирлеген Куруптурсын Мамбетов.

Тетейди калай эттик

СХАБАР

Буюгун биз мектебтен эрте кайттык. Йылылык беруув болмаганнан себеп, сонъгы дерис болмады.

Тетей уйдеги диванда басына сувлы бетявлык салып ятыр эди.

– Балаларым, мен буюгун бир аз авыр-сындым, – деди ол. – Мен сизге бир даамли ас азыр этип болмадым. А ишкендей дарман да йок. Сонъгы таблеткады туюне-гуюн иштим.

– Биз сени алы аруув этермиз, – деди сонда Пашка. – Бер рецепти, мен аптекага барып келейим.

– Рецепт йок, – мен врачты шакырмадым, – деп куртка оькинди. – Атын билмейсизбе? Эндигиси коьзиндирикти излемеге керек.

– Сен бизге коробкасын бер сол дарманнан, – оны ман барармыз, – дедим мен ога.

– Союзсиз де, деди куртка да. – Мен озим соьйтип кайбир заман этемен. Атын мутпас уьшин.

Аптекага барганда, меннен бир неше кере коробкады кайдан алдынъыз, оны ким берген деп сорап та алдылар. Биз тетей йибергенин айттык. Аптекарь болса, балаларга бу таблеткаларды ашап карамага ярамайды деп те айтып алды. Бизди кишкей коьрип. Уьйде биз боьлмеге кардык – тетемиз уьклап ятыр эди.

– Биз оны тургызбайык, – деди Пашка. – Тетей бизге уькы деген энъ ийги дарман деп неше кере айткан. Оьзин-оьзи эмлесин аьши.

Биз казануьйге кирдик. Ондагы микроволновкада борцты йылыттык. Сонъ дуьги мен котлетти саламыз. Кабагын яппага муткамыз эм дуьги бирден шашырап кетпесе. Биз оны йьйдык эм тасладык. Тарелкада калган затты ашадык. Савытларды ийги кепте ювып та алдык.

– Пашка, аьдем авырган заманда оны уькы эмлев тувыл да, ийги коьнъил де себемин береди. Коймасанъ, кайбир даьмли затлар да. Эсинъдеме, биз ангина ман авырганда, биз янъы ойыншыклар эм тортик пен шай ийги коьмегин эттилер? – дедим мен де.

– Ойыншыклар ман тетейди тамашага калдырпасыз. Тортик алмага бизде акша да йок, – деди мага аданасым. – Эгер анамызга ал деп тел соксакша? Тек ол оьзи кеште келеек. Ога дейим аьли де заман коьп...

– Кая аьши, тетей оьзи суьетаган лаксады аьзирлеп карайыкшы, – дедим мен де.

– Дурыс ол суьт пен этилинген лаксады суьетаган, – дейди кыргый берип Пашка мага холодильниктен суьтти шыгар. Мен кишкей макаронларды шыгарайым аьли. Мермишельди...

Биз ыспайы деген кастрюлди алдык эм ога суьтти куйдык. Сонъ плитага да салдык. Бизде электроплита. Ягамыз эм саламыз. Бираз кьйналдык. Ол зат тувыл.

Баьрисин де билген кепте этемиз. Суьт кайнап, коьтерилген заманда, Пашка отын аста этеди. Сонъ туз эм бираз секер де саламыз де даьмин татып караймыз. Аьруьв эди!

– Эндигиси мермишель салмага заман, – дейди Пашка.

– Пачкада болса «Вер-ми-шель» деп, язылган деймен мен ога.

– Не деп язылганы не авара, – дейди Пашка аягы ман тебе берип. Ал да булай этип сала бер! Сонъ булга!

– Бираз сувы коьп кусайды, – дедим мен. – Бираз косайык оны.

Биз уьш кере вермишельди саламыз. Арасы бир неше такыйка оьтип, касык кастрюльде айланып болмай эди. Авыр айланады.

– Даьми бек яхшы, – дейди Пашка эм оьзи коьзлерин юмады. – Газды тымыз. Капкашын яп. Бираз сама сувысын эндиги.

Арасы коьп заман кетпей, тетемиз турды. Коьзлерин ашты эм булай деди:

– Балаларым! Мага бираз енъил болды. Сиз аш болып турган боларсыз, бар затымды йылытайым сизге!

– Тетей, сен авара болматагы, – дейди Пашка. – Биз оьзимиз ашаган тувыл, сага сен суьетаган суьт лаксасын да асканмыз. Аьли сага куйып та берермиз. Сен олтыр!

Биз онынъ алдына кастрюльдеги бар затты куйып саламыз. Тетей касыгын алды эм ашап баслады. Сонъ куьлемсиреп бизге карай берип:

– Сав болынъыз, балаларым! Кайдай даьмли ас экен! Ашайык аьши! – деди эм оьзи ийги кепте олтырды эм ашап та баслады. – Мен туьсимде сосындай лаксады коьрип ятыр эдим. Не аьруьв болганды! Белки, мага эндигиси таблеткалар керекте болмаслар!

Ата-анамыз келгенше, биз уьшеvimиз соьлеги аскан асты ашап та таьвестик... Тетей коьнъили аз-аздан ийги болып баслады...

Коьширген С.Култаева.

Эки авылдас якында

Солмуш
Молмош

Кавказ халк эртеги

Бизим авылдынъ карты
Келген конъысы азбарга.
– Бер, эшегинъ, авылдас,
Мен барайым базарга!

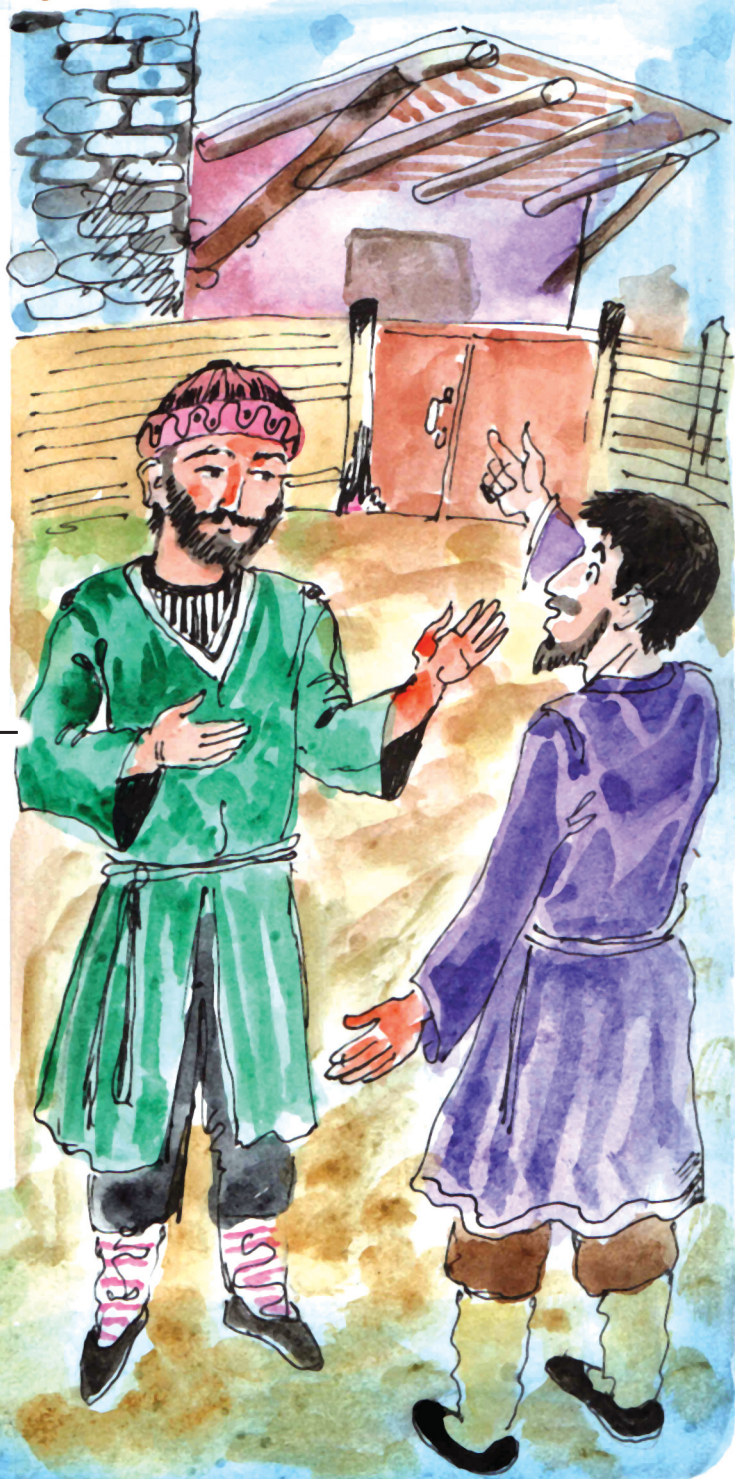
– Эшек бугуън йок уйде,
Кетип калган бир якка! –
Дей конъысы авылдаска,
Бай авылдас явапка.

Олар соъзин бардыра,
Сол заман сарай беттен
Эшек сесин шыгара,
Кобтерилген ел минен.

– Алдадынъ, – дей, сонда карт, –
Бар эшегинъ азбарда.
Сес эситтим сарайдан,
Тавысын таныс болган.

Бай киси де баслайды:
– Нетейим сени алдап?!
Эшегиме ынанып,
Ынанмайсынъ сен мага!

Ярлы кете бай уйден,
Эм коьреди ол йолда:
Авыл ярдынъ туьбинде,
Бир кой ятыр тыгыла.

Арып, талып иссиде,
Айырылган отардан.
Салкын ерден оъзи де,
Бир кишкей орын тапкан!

Карт та оны байлайды,
Оъз ийнине таслайды.
Бийик тав арасыннан,
Уъйине алып барган.

Соблеги бай конъгысы,
Энди ога келеди:
– Меники тапкан койынъ,
Сен кайтарып, бер, – дейди.

– Мунда сенинъ койынъ йок,
Изле оны ызы ман! –
Дейди ярлы авылдас,
Бай кисиге ашувдан.

Орыныннан бай турган,
Эсик бетке караган.
Бирден кишкей сарайдан,
Койдынъ сеси де шыккан!

– Сен алдайсынъ, билемен, –
Дейди бай ашувлыктан. –
Кой меники, сеземен,
Сес те ювык анълавдан...

Ярлы япкан эсигин:
– Тек тилеймен мен сага,
Ынаншы сен тек мага!
Ынанма ол кошкарга!

Кобширген А.Утеев.

КАРА МЫСЫК ЭМ ЯЛБАСАЫ

(эртеги)

1.

Бир орманлыкта кара тусли мысык яшаган болыпты экен. Аты Васька болган, дейдилер. Алды кере сосы мысык авылда яшаган озынинъ иеси мен бирге. Кайбир заманларда шышканлар ыслаган, ят мысыкларды азбарыннан кувып шыгарып йиберетаган болган. Бир-бирде кусларга да анъшылав этип турган экен. Иеси ога суът берген, каймак та берген. Иеси куллыктан арып келип олтырган заманда, оны алдына алып олтырып та туратаган болыпты экен. Мысыкты аыр заман басыннан сыйпаган. А мысык болса, иесине явапка озынинъ мыр-мыр йырын йырлайтаган болган. Заман келеди эм мысык картаяды. Куъши таяды. Эндигиси шышканларды ыслап болмайды. Эндигиси мысык тек исси пештинъ янында ятып турмага суъеди. Уйклап турса, иесиннен ашамага тилейди. Кайбир шакларда савыттагы суътти де тоьгип алады эди.

Бир кере Васька мысык тагы да савыттагы суътти тоьгеди. Иеси кыскааяклы ога бек ашувланды эм оны азбарыннан кувып йибередди.

– Кет муннан. Карайман сен аьли яравсыз болып баслайсынъ. Суътти тоьгесинъ, шышкан ыслап болмайсынъ. Аыр заман уйклайсынъ, – дейди албаслы ога.

– Суыйген еринъе бармага болаяксынъ. Меним карсылыгым сага йок.

Кара мысык иесине ыпке-лейди эм азбардан шыгып, суйген ягына карап абытлайды. Авылдынъ тоьгерегине коьп айланады. Бирде шышкан ыслайды, бирде кусларга ювырады. Туьсинде ога йылы пеш энеди.

Бир кере мысык калын орманлыкка барып калады. Онда ол терен шукур табады эм онда яшап баслайды. Орманлыкта онынъ яшавы осал тувыл эди. Шышканлар да барлар, куслар да табыладылар. Энь де маьнелиси – оны бирев де коьрмейди эм ога бирев де урсыспайды. Булай алып караганда, аруув. Тек яй кетти. Куслар йылы якка уштылар, шышканлар болса, инлерине кирдилер. Васькага сувик болады ол аш болып баслайды. Куьзги ямгырлар тез-тез явадылар.

Бир кере кара мысык оьзининъ шыгаяк болган эди, болмады.

Куьшли кар явган эм иннинъ авызын да япкан. Ол сувиклыктан калтырайды. «Мага эндигиси йылы валенки эм колгаплар болса, бир зат та керек тувыл эди. Кыстан да аман шыгар эдимтагы», – деп ол ойланады.

Бир кере кара мысык орманлыкка кирип кетип калмаспа. Караса – онынъ алдында тавык аяклы бир кишкенекей уьй туры. Оьзи де тавык болып кышкырады эди. Мысык суйинди эм ога ювырып барды. Кишкей уьй оны оьзине йибермейди.

Кишкей уьйге калай кирмеге керегин ол ийги билетаган эди. Эм оны ман пайдаланмага токтасты. Эм ол кишкей уьйге карап айтып баслады:

– Сен кишкей уый, мага алды бетинъ мен кара, аь мен болсам, сага арт бетим мен бурылып карарман.

Кишкей уый ога алды бети мен караганлай, онынъ эсиги ашылды эм мысык ювырып кирип калды. Васька боьлмеге де киреди. Онда йылы. Пештинъ бир муьйсинде йылы валенкилер эм колгаплар да барлар. Тамам ога тигилген экенлер. Васька валенкиди кийди эм пештинъ янында ятып уйклады. Оьзининъ билген йырын да йырлайтаган эди. Сонъ каты кепте уйклап калады.

2.

Айтпага керек, сосы кишкей уыйде албаслы хатын оьзининъ йиен кызы Варвара ман яшаган. Олар бирге ушадылар эм кишкей балаларды коркытадылар. А Васька каты уйклавда эм туьс те коьрувде. Ол сондай да бир каты уйклаган эм уйге кайтып албаслы куртка эм йиени келгенин билмей де калган. Олардынъ аьр бириси оьзи мен узак авылдан тавык алып келген эди.

Олар уйге кирдилер. Йорыгына ок ким ди бирев мунда барын сезбей болмадылар. Албаслы куртка баслайды:

– Фу-фу-фу! Кимди аьши бизим уйдеги? Мага коьре мысыктынъ ийиси келеди-ав! Бурынымды ярып алып бараятыр сосы ийис!

Уьйдинъ муьйсинде ол мысыкты коьрип калды. Онынъ елкесиннен ыслады эм айтты:

– Ким сени мунда аькелгенди?

Кара мысык албаслы курткадан коркты эм ырыясып онынъ тоьгерегинде айланды, куйрыгы ман онда-мунда булганды.

– Албаслы-абай, мен мысык боламан. Мен яман тонъдым эм сизинъ уйди коьрип калдым. Ол мени оьзине йиберди. Тилеймен сага, албаслы-абай, мага мунда яшамага ыхтыяр бертагы! Мен сизинъ уйди каравыл этермен, ят биревди де йибермен. Куварман. Баьри зат та яхшы болар мунда!

Албаслыга бу мысыкка дейим абай деп ийги созди бирев де айтпаган эди. Эм сол соз ога ийги эм йылы болып тийди. Ол мысыктынъ аркасын катлы колы ман сыйпады эм ога яшамага ыхтыяр да берди.

Сол заман йиен кызы Варвара ашувланды эм оны кувмага керек деди. Бизге мундай арыксымал мысык неден керек? Кетсин суьйген ерине!

– Йок, – деди сонда албаслы. – Яшасын бизим уйле. Шышкан ыслар, кусларды кувар. Ятлар келсе, биревин де ювык йибермес бизим уйге карап.

Аьне сол заманнан алып мине куьнге дейим сосы кишкей уыйде албаслы, онынъ йиени эм кара мысык бирге яшайдылар. Ятлардан меканды саклайды. Арада бир шышкан да ыслайды эм ашайды.

Орышадан коьширген А.Утеев.

“Борьси де куьлгенлер!”

Жыйын болсан сарав

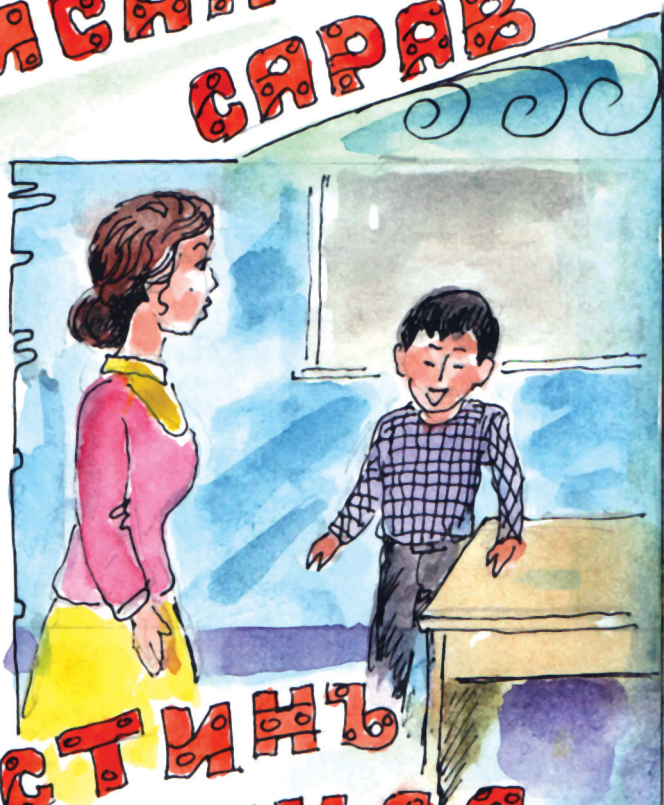
Бизим класска английсий тилинен болып янғы окутувшы келген. Ол окувшыларды бирерлеп шақырады эм танысып баслайды экен.

– Сага неше ясы болады? – деп, окутувшы английсий тилде Салим Салимтан сорады.

Салим бир кесек заман басын касып турады эм сонғында йигерлигин йоя берип яваплайды:

– А биз ондай затты оьтпегенмиз...

Класстагылар баьриси де куьледилер!

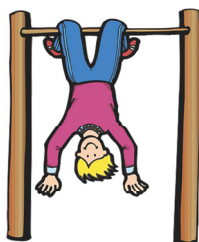

Мен деристинъ янында

Физкультура дерисине Расим эш бир зат та алмай, бос колы ман келип калады. Класс пан бирге турнике янасады, тек оннан бираз эректе эди. Окутувшы Расим бир зат та этпей туратаганын коьрип, оннан сорады:

– Мен деристинъ касындаман, – дейди ога явапка бир зат та болмагандай бола берип окувшы да.

Сол вакыт баьриси де куьледилер.

РУЧКА

КУЬНАБЛИШЕ

Тетрадьлерди тергей келе, Оьлмес Куьсеп кызы Салимнен сораьды:

– Сен бир онъайсыз язасынъ! Хаьтелер де барлар! Олай неге болады экен?

– Мен куьнабли тувылман, – дейди бурныннан алдырып Салим, мине меним ручкам осал зат. Бек кир кепте яздыша...

– Хаьтелер де йиберди! – деп косады окытувшы да.

Эм баьриси де куьледилер сол заман!

“Мен” эм “Акыллы”

ДЕРИСТЕ БОЛГАН

Ана тилиннен дерис барады. Окытувшы тактага эки соьз язады: «Мен» эм «Акыллы» деген. Сонъ балаларга карайды эм айтады:

– Балалар, сосы эки соьз бен бир йьма туьзип каранъыз. Ким язып болса, сол колын коьтерер. Окытувшы карайды, балалардынъ коьбиси колларын йогарыга коьтередилер. Карайды Салимов йорык колын котереди...

– Салимов, мен сени тынълайман! – дейди окытувшы ога карай берип.

Салимов астаакырын турады эм айтады:

– Мен класста баьриннен де акыллы...

Баьриси де сол акыт куьледилер.

Аьзирлеген А.Утеев.

"Руслан" - орыс яде туьрк атыма?

Таьрийхлерде белгили болганлайым, кайбир заманда соьздинь аты ашык эм белгили экенин сезбей болмайсынъ. Коьп бас авыртпага туьспейди. Баьри де анълавлы болып шыгады яде коьринеди: кайдан шыкканы яде не маьне беретаны. Ондай соьзлер бизим ногайларда да аз тувыллар, айтпага, Алтынбийке, Куьнтувган, Сарыбас эм баскалары кайбир заманда бу соьздинь маьнеси баскалай болып та калады.

Мине Руслан деген ат пан солай болып коьринеди. Биринши ру бувынга коьре, бу ат орыс аты болып коьринеди. Россияда яшайтаган мусылманлар арасында бу атты юргистетаган аьдемлер бек коьп. Бир ок заманда онынъ фольклолык ягы да бар болып шыгады. Биз бала заманнан алып билемиз, Александр Пушкиннинъ «Руслан эм Людмила» эртегисин. Кайбир булакларда Еруслан деген ат пан йолыкпага боламыз. Ол Русланга караганда бираз туьрленген болып шыгады.

Тек бу аттынъ кайдан шыгувын актарып караганлар бир ойга келедилер: ол славян соьзиннен болып болмайды. Онынъ туьрк тамыры бар экен. Ол ат Арслан деген аттан шыккан. Туьрк тилинде биз билип, Арслан, Каплан деген атлары эм тукымлары аз тувыллар.

Аьши кайтып Арслан Русланга коьшкен эен? Алып караганда кыйын бир заты да йок: Арслан, Арыслан-Еруслан-Руслан. Сосы вариантлары баьриси де таьрийхлик булакларында беркитилингенлер, куланныладылар эм юритиледилер.

Сосы атты кулланып алувы бурынгы Русь (Древняя Русь) заманында баслаган экен. Бурынгы славянлар туьрк халклары ман янасып яшаганлар: олар тек эрисуьв, таласув этип калмай, дослык байланысын да тутканлар.

Кужыры сол, сонъында кайтарам процесси юрген – орыс йосыкта кулланыувы бу ат орыс мусылманларыннан алынган болып коьринеди. Олар бизим элимизде туьрли ерлерде яшайдылар. Асылында татарлар эм башкирлерде расады. Олар орыс культурасы ман бек ювыкласадылар. Алды бетте яшайтаган мусылманларда аслан аты (сол ок варианты Арслан) коьп расады. А Эдиль бойында яшайтаганлар арасында – Руслан, дейдилер.

Кыскаша айтканда, Руслан аты туьрк халкыннан алынган болып шыгады.

Аьзирлеген А.Утеев.

Ногайча орысча совзлик

Актас – известняк

Алык – клюв

Билек – предплечье

Бор – мел

Ботагоьз – незабудка

Боекен – антилопа

Коекшешекей – василёк

Коексагыз – каучук

Соекши – фазан

Такай – ослик

Шалкан – репа

Шапшак – бочка

Шарыкбав – шнурок

Шат – низкий табурет

Кала, сахар – город

Эгуьв – сев, посадка

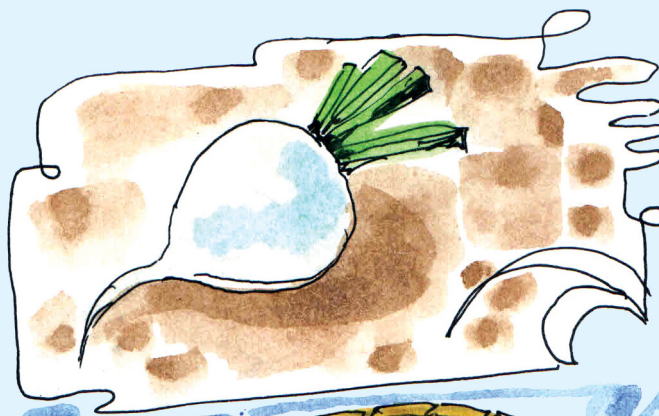
Ярганат – летучая мышь

Яслас – сверстник, ровесник

Яслык – молодость

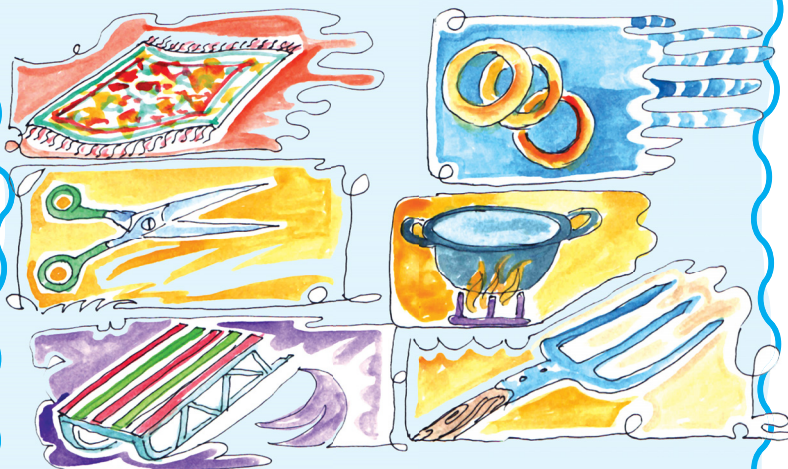
Яюв – скатерть, занавески

Яявшы – пешеход.

Юмаклар

Юмакларды шешинъиз эм
дурбатлардан явапларын табынъыз

Кебим – тамам доьнъелек,
Карт койнында мен барман,
Иштегилим – ак оьтпек,
Енъиз ас пан, май-бал ман.

Менде экев тил эм коьз,
Аьр уьйде де барман мен.
Болсын кетен, даьрий, боьз,
Кескишлермен баьрин мен.

Кызыл, моры, коьк, шыбар,
Ахыр-туьрли туьси бар.
Басларына байларлар
Оны кызлар, хатынлар.

Уьш тисли эм доьрт тисли,
Кондырылган ол сапка.
Колга алыр аьр киси,
Ем салганда отлыкка.

Тегершиксиз коьликпен,
Йылысаман ак карта,
Зырганасам тоьбеден,
Ыз калады артымда.

От ялайды аркамды,
Ас карнымда писеди.
Айтар меним атымды
Яс келин де, пише де.

Соколёнок
Лашын

5/2022

сентябрь – октябрь

Иллюстрированный детский журнал.
Издается один раз в два месяца.

Учредитель:
Агентство информации и печати
Республики Дагестан.

Регистрационный номер
серия ПИ №ТУ05-00413 от 22.04.2019 г.
выдан управлением Роскомнадзора
по Республике Дагестан.

Издается с января 1990 г.

Руководитель – главный редактор
М.М. Ахмедов

Редколлегия:
А.Исмаилов (зам. гл. редактора)
А.Култаев
Б.Кулунчакова
М.Авезов
С. Майлыбаева
С. Култаева (редактор выпуска)

Художественный редактор З. Даганов
Технический редактор Т. Лузина
Художник номера М. Муталлибов
На обложке – «Пастушок», Екатерина
Кондрашина, художественная школа
г. Каспийска.

Формат 60x84 1/8. Бумага офсетная.
Уч.-изд. л. 2,8. Усл. печ. л. 3,26.
Физ. печ. л. 3,50.

Выход в свет 07.10.2022 г.
Тираж 294 экз.
Заказ № 1286.

Типография:
ООО «Издательство «Феникс-пресс».
Адрес типографии:
367018, РД, г. Махачкала, ул. Петра I, 61.

Редакция и издатель: Государственное
бюджетное учреждение Республики Дагестан
«Редакция республиканских литературных
журналов «Соколёнок» и «Литературный
Дагестан».

Адрес редакции и издателя:
367000, РД, г.Махачкала,
ул. Даниялова, 55.

Электронный адрес редакции:
litdag@mail.ru

Ногайский язык.

Индекс: на год - 63238,
на полугодие - ПМ995.

Цена свободная.